

ВЗАЄМОДІЯ ЛЮДСЬКОГО Й ТВАРИННОГО У ПОВЕДІНЦІ “МАЛЕНЬКОГО ГЕРОЯ” (НА МАТЕРІАЛІ “БЕЙРУТСЬКИХ ОПОВІДАНЬ” А. КРИМСЬКОГО)

Ганна ОСТАНИНА

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У матеріалі статті розглядається взаємодія людського й тваринного в “Бейрутських оповіданнях” Агатангела Кримського. В оповіданні “Іменинник” письменник порушує проблему тваринного в поведінці “маленького героя”, не вдаючись до іронізування мусульманських звичаїв.

Ключові слова: екзотика, звичай, взаємодія людського й тваринного.

В статтю рассматривается взаимодействие человеческого и животного в поведении “маленького героя”. В произведении “Именинник” писатель поднимает проблему животного в поведении “маленького героя”, в котором он ни разу не использовал иронию, изображая мусульманские традиции.

Ключевые слова: экзотика, традиция, взаимодействия человеческого и животного.

The interaction of human and animal in the *Beirut Stories* by A. Krimskiy is examined in the article. In one of the stories the writer addresses the problem of animal features in the behavior of a “little hero” without expressing irony with regard to Moslem habits.

Key words: exotic, habit, interaction of human and animal.

Постановка проблеми. Людина – найзагадковіша у світі істота. Сперечання про сутність людини почалися з часів стародавніх греків. Ще Платон твердив, що людина – це двонога безпера тварина і саме це відрізняє її від наших “братів менших”. У своїх діях вона повинна керуватися такими чинниками, що роблять її вищою за тваринний світ. Але це не завжди так, бо людина частин живої природи, саме тому у будь-який момент може статися так, що певні інстинкти (звірячі та дикі) можуть переважати її людське ество.

Середина XIX – початок XX століття історично цікаві процесом самовизначення націй, де сторони Захід – Схід викликають інтерес різних дослідників своєю цікавою та змістовою протилежністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нерідко освоєння Сходу українською літературою пов’язують насамперед з іменем А. Кримського. Так, О. Бабишкін “Бейрутські оповідання” А. Кримського називає “історичними” та “етнографічними літературними документами” кінця XIX століття [2]. Дослідник зазначив, що саме ці оповідання чи не вперше відкрили українському читачеві особливості життя народів Сходу.

М. Веркалець назвав А. Кримського “знавцем” культури мусульманського Сходу, а його “Бейрутські оповідання” – “яскравою орієнтальною сторінкою”. Дослідник також зазначив, що письменник у своїх оповіданнях використав багато фольклорних засобів, які перш за все передають місцеві діалекти тодішньої Сирії. Він наголошує на тому, що письменника цікавили і “взаємини між культурами – східною та європейською”, і “мішанина різних культурних впливів – мусульманських, грецьких і французьких, якими пройняте життя арабів-християн” [3, с. 19].

Л. Грицик стосовно “Бейрутських оповідань” висловила так: вони “... були по-різному прочитані критиками. Одні знайшли в них суто етнографічне завдання, яке мав перед собою письменник, ознайомлюючи українського читача з особливостями бейрутського життя. Інші, як, наприклад, Б. Грінченко... шукали нове, звертаючись до інших літератур” [4, с. 47 – 48].

Соломія Павличко наголосила на тому, що “Бейрутські оповідання” написані з надзвичайною обізнаністю автора з життям Сходу: “У цікавих картинах побуту арабів-християн автор зник, перетворився на нейтрального чи майже нейтрального спостерігача...” [7, с. 66].

У книзі “Агатангел Кримський. Нариси життя і творчості” науковцями Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України визначається роль ученого у розбудові орієнталістичної галузі в українській науці: “Характерною рисою Кримського було те, що він ніколи не був ученим для вузького кола фахівців-орієнталістів, він був також активним популяризатором культурних надбань народів Сходу...” [1, с. 40]. Тетяна Маленька наголосила на актуальності дослідження орієнталізму в літературі: “Українське літературознавство і українське сходознавство – два наукових кола, на жаль, майже не дотичні. Проблема Сходу в українській літературі в її широкому аспекті як рецепція філософії, тем, образів, форм і, зокрема, в поезії, де вона виявилася найбільше, є на сьогодні ще не дослідженою” [1, с. 396].

Таким чином, так чи інакше дослідники розглядали масштабну науково-художню творчість Агатангела Кримського, але орієнтальна проблема в оригінальних прозових творах письменника ще й досі залишається відкритою.

Дана розвідка є спробою аналізу східно-західного діалогу звичаїв з точки зору взаємодії людського та тваринного у поведінці “маленького героя” (на матеріалі “Бейрутських оповідань” Агатангела Кримського).

Виклад основного матеріалу. У циклі “Бейрутських оповідань” Агатангел Кримський порушує цілий комплекс проблем: це специфіка оновлення життя арабів, руйнація та виродження національних звичаїв, старих традицій

та духовних цінностей, навчання і виховання в родині напівєвропейзованих “арабів-езуїтів” тощо. Окрім того, в оповіданні “Іменинник” знавець Сходу порушує проблему тваринного у невимушеній поведінці “маленького героя”.

Для європейця XIX століття мусульманський світ був неабиякою екзотикою. У листі до свого брата (від 26 грудня 1896 року) А. Кримський розповідає про забавки маленьких мусульман: “Дети или бродят в лужах голыми ногами (это высшее развлечение), или играют в городки, или мечут камнями в собак; очень весело было одной кучке, которая тащила за ноги дохлого осла, а яростный крик веселья разнёсся тогда, когда труп скотины полетел с высокого берега в море с большим плеском” [6, с. 89]. І тут же він подає такий гуманний мусульманський звичай: “... неписанный закон воспрещает убивать собак, и их – тьма-тьмущая ...” [6, с. 89].

У листі до батька (від 10 квітня 1897 року) А. Кримський інформує про ще один екзотичний звичай для європейця: “Полагается в этот день (в вербное воскресенье, по-нашему) выпустить на волю пару птичек. Эти птички, связанные за ноги, также привязываются к свечке и висят вниз головой в продолжение целой службы. Некоторые из них подстрелены, а не пойманы, и потому с них каплет кровь. Многие из птиц, когда их выпускают после обедни на волю, не имеют силы летать, долго бьются крыльями о потолок церкви” [6, с. 135].

На початку оповідання сходовознавець представляє реципієнтові особливості навчання та виховання в бейрутських школах кінця XIX – початку XX століття, де спостерігається складна система колізій між традиційними арабськими та французькими звичаями: “...отже сьогодні п’ятого шеб’ата – святого Ельяна; а вже тієї франжі, європейці б то, позаводили тепер у Бейруті таку моду, щоб іменини святкувалися”, але “давніше араби й не чували були про таке диво...” [5, с. 530].

У формі спогаду-опису оповідач зображує картину дитячого садизму: “Учора Ельян, як вертав із школи, то бачив, як один парубчак, що мався зарізати півня, спершу зробив з ним комедію, або, як вимовляють сирійські араби, “комодію”. Той парубчачок прив’язав був півня довгим шнуром за ногу до кілочка, а тоді потрошку, кожну пару хвилин, надрізував йому ножом горло. Півень бігав на припоні, мов скажений, кров дзюрчала йому з надрізаного горла; на жовтій піску намалювалися дуже-дуже гарні червоні взори” [5, с. 531].

Екзотичність даної події полягає не стільки в садизмі “маленького героя”, скільки в тому, що перехожі і старі люди (які нібито повинні були б поводити себе мудріше), інші діти не те, що зовсім не обурювалися вчинком, не те, що не жаліли півня й дитячої душі – вони захоплено стали спостерігати

за “розгорганням” події. Оповідач подає захоплення мусульман діями хлопця у формі констатації: “Навкруги погуртувалося багатько людей, – і старих, і дівчорі, – та й усі похваляли вигадливого парубчачка; всім було весело, а дівчора з радощів аж гукала та верещала” [5, с. 531]. Тобто страждання тварини викликало насолоду і захват у оточення.

Пояснюється усе ця екзотика дуже просто: за мусульманським звичаєм, перерізання глотки – це найгуманніший метод забою тварини.

Описуючи садистське дійство і стан недорізаного півня, оповідач констатує і захоплення самого іменинника: “Особливо сподобалася вчора Ельянові ота частина “комодії”, як у півня вже три четвертини шиї було перерізано, а він таки ще бігав і так кумедно-кумедно крутив підрізаною головою; знов же й кров біла тоді вгору такою високою течією, наче з водомета! Шкода тільки, що після того півень в скорості впав і вже більше не бігав; “комодія” настав кінець, і публіка порозходилася” [5, с. 531].

Іменинник наслідує “мудрого наставника”, узявши для дійста домашню кицьку: “Оце тепер Ельянові заманулося прив’язати Хосну до стола і надрізати їй горло, щоб і вона бігала, як учора півень” [5, с. 531].

Справжнім мотивом цієї діяльності є наслідування “сильного”: “... він цупко схопив Хосну за хвіст, підніс її високо-високо, на скільки сягали вгору його рученята, та зачав походжати по хаті, вимахуючи висячою Хосною, немов шаммдс (диякон) кадильніцею; в акомпанемент до цієї церемонії він поважно приспівував: “Господи, воззвах к тобі, услыши м’я”, – що не раз чув, як співає вдома на молитві його побожний батько. Кицька з диким нявчанням звивалася на хвості, немов гадюка, силуючи вдряпнути Ельяна” [5, с. 531]. Дитина також копіює дії батька, бо бачить це не менше п’яти разів на день, але глибокий сенс молитви вона так і не усвідомила.

Реакцію матері на поведінку сина він констатує як грайливу байдужість: “Швиденько мати вбігла з кухні в хату, видерла кицьку, смикнула Ельяна пальцем по носі і так само швиденько вернула до кухні” [5, с. 531].

Оповідач продовжує заглиблюватися у внутрішній світ “маленького героя”, нудьга іменинника створила нове бешкетування: “Він почув, що по всім його тілі забили якісь живчики. З великого, надмірного напливу енергії він, сам не знаючи як і через що, кинувся несподівано до Фуада, що трохи був старший за нього, схопив Фуада за руки, придержав і зачав його копати ногами в живіт... укусив Ельяна за вухо. Обидва заверещали так, мов недорізані поросята” [5, с. 536]. Так оповідач констатує тваринні інстинкти у поведінці дітей, наголошуючи на тому, що життя людини постійно пов’язане з насильством. У такій ситуації досить звично звучать слова: “правий той, хто сильніший”, “переможця не судять”. Його дивує

“дика”, екзотична для європейця, поведінка матері, яка “без усяких довгих допитів, взяла всіх лупцювати по чім попало...” [5, с. 536], не цікавлячись проблемами дітей.

Оповідач переконливо доводить, що не лише поведінка, а й плач арабських дітей схожий на тваринну мову: “... арабська мова дуже горлова. Особливо ж єсть там один такий звук, що рідко хто з європейців навчиться його коли-небудь вимовляти. Той звук зветься “айн”. <...> філологи знову кажуть, що мале теля, коли мукає до своєї матері, то вимовляє арабський “айн” зовсім чисто: “мабуть, чи не од верблюжат у пустинях і навчилися араби свого “айна”, – здогадуються вони” [5, с. 539].

У формі констатації оповідач відтворює реципієнтові невеличку “сценку” дитячих ігор: “... айнував Ельян щось із півгодини, сидячи на підлозі коло матері <...> Фуад, Матіль і Аліса тим часом були гайсали по подвір’ї. Нарешті їм прийшло на думку, що з Ельянового голосіння можна собі зробити дуже втішну забавку. Вони прийшли до хати, всі трійко посідали поруч Ельяна і зачали йому підсобляти” [5, с. 540]. Але ж, на диво, першого почали драгувати веселощі самого Ельяна, бо лише він переслідував іншу мету (отримати від матері на іменини солодощі), та коли зрозумів, що діла не буде, то знову проявив жорстокість: “Раптом серед голосіння, обірвавши одну свою дуже високу ноту, він скочив, хвицьнув у живіт Алісу, вона аж перекинулася, далі зробив те саме з Матіллю, а з сильнішим Фуадам зачав битися навкулачки” [5, с. 540].

Батьківська педагогіка у творі вражає реципієнта своєю оригінальністю. Дружина “доволі байдужо” радить чоловікові: “Не варто було всіх бити!.. Винен був тільки Ельян!” [5, с. 540]. У відповідь на пораду батько відповів східною мудрістю: “Хто захоче дітей розсудити, тому просто треба повіситися!...” [5, с. 541].

У листі до брата (від лютого 1987 року) А. Кримський інформує про те, що на Сході дійсно усі батьки однакові, вони не люблять приділяти дітям багато уваги: “...когда дети поспорят, родители сперва поколотят того, кто кажется обидчиком, а потом колотят того, кто плачет, чтоб он замолчал. Ты не представляешь себе, до чего комично глядеть, как этот беззубый старик ухватит ребёнка за руку и “гарча” начинает его тузить то в спину, то под бок” [6, с. 115]. Він переказує братові: “святкування іменин” (“Мальчик сегодня именинник, его не пустили в школу... В два часа он начал реветь, требуя у матери по случаю именин несколько медяков на лакомства. Ревел он с час. За это ему оборвали уши” [6, с. 116]), – і переконує його, що “... в конце концов мальчик проклянёт европейцев, которые ввели здесь обычай именин, раньше бывший неизвестным для арабов” [6, с. 116].

Висновки. Східно-західний діалог звичаїв та традицій призводить до культурно-звичаєвого взаємозбагачення як читачів, так і народів. А. Кримський жодного разу не вдався до їдкої сатиричного іронізування та різкої критики чужих звичаїв.

У даному оповіданні взаємодія людського й тваринного у поведінці “маленького героя” проявляється у формі гри, що викликала насолоду і захват навіть у спостерігачів дійства. Хлопчик, вбиваючи тварину, не відчував відповідальності за скоєне, залишився непокараним. Саме тут прослідковується природний інстинкт людини: вона в першу чергу дбає про задоволення власних потреб та бажань. Другою тваринною рисою є те, що дитина навіть не усвідомлювала того, що робить, не розмірковувала над зовнішніми обставинами, над результатом скоєного. Однак життя людини постійно пов’язане з насильством. Причин такої поведінки дитини багато: це і європеїзація тогочасного Сходу, і особливості бейрутського виховання та навчання, і специфіка традицій та звичаїв мусульман.

Сходознавець зображує людину глибокою, живою і постійно динамічною істотою, на дії, емоції та почуття якої активно впливають зовнішні чинники навколишнього середовища. У цьому оповіданні автор порушує актуальну проблему сьогодення: чому найчастіше байдужі представники натовпу не тільки зацікавлюються картинами жорстокості, а самі готові проявити її?

Усе це спонукає мислячого реципієнта до філософського осмислення багатьох проблем, що хвилюють не одне покоління: закони розуму і серця в дитячій душі; взаємодія природного, тваринного й людського; етнокультурні особливості сприйняття світу спостерігачем; співвідношення людини і громади; істинні та неістинні цінності людського життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агатангел Кримський. Нариси життя і творчості / Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України; відп. ред: Василюк О. Д. та ін. – К.: Видавничий дім “Стилос”, 2006. – 564 с.
2. Бабишкін О. Агатангел Кримський / О. Бабишкін. – К.: Дніпро, 1967. – 113 с.
3. Веркалець М. М. Художня та науково-публіцистична орієнталістика А. Кримського у контексті літературного і культурного процесу України 2-ї пол. XIX – поч. XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.01.08 / М. М. Веркалець. – Київ, 1997. – 42 с.
4. Грицик Л. Схід в естетичних шуканнях А. Кримського. Творча спадщина аль-Маарі у творчості українських письменників / Л. Грицик // Всесвітня література в середніх навчальних закладах. – 1996. – № 6. – С. 45 – 48.

5. Кримський А. Твори у п'яти томах / А. Кримський. – К.: Наукова думка, 1972. – Т. 1. – 631 с.

6. Кримський А. Твори у п'яти томах / А. Кримський. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 5. – Кн. 2: Листи з Сирії та Лівану. – 331 с.

7. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського / Соломія Павличко. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 328 с.

КРИЗИС ИДЕНТИЧНОСТИ И ЕГО ОТРАЖЕНИЕ В АНИМАЛИСТИЧЕСКОЙ ОБРАЗНОСТИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ГУГО ФОН ГОФМАНСТАЛЯ

Татьяна ПИЧУГИНА

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Розглядаються особливості відтворення кризи ідентичності в анімалістичній образності творів Гуго фон Гофманстала “Лист”, “Кавалерійська історія”, “Андреас”.

Ключові слова: декаданс, криза ідентичності, нарцисизм, жертва, насильство, метаморфоза, андрогінія, анімалістична образність.

Рассматриваются особенности отражения кризиса идентичности в анималистической образности произведений Гуго фон Гофманстала “Письмо”, “Кавалерийская история”, “Андреас”.

Ключевые слова: декаданс, кризис идентичности, нарциссизм, жертва, насилие, метаморфоза, андрогинность, анималистическая образность.

The paper focuses on the animalistic imagery in Hugo von Hofmannsthal's *Ein Brief*, *Reitergeschichte*, and *Andreas* as the reflection of the identification crisis.

Key words: decadence, identification crises, Narcissism, victim, violence, metamorphosis, androgyny, animalistic imagery.

Кризис ідентичності як вираження нестабільності суб'єкта в психическому, соціальному, національному і гендерному планах складає тематичне ядро мистецтва, філософії і психології венського модерна. Два видних мислителя цього часу – Зигмунд Фрейд і Ернст Мах – поставили проблему ідентичності в центр своїх учень. З. Фрейд підверг сумніви представлення про постійність, неперервність і каузальність, які раніше зв'язувалися з ідентичністю суб'єкта. Після Фрейда поняття “ідентичність” уступило місце поняттю “ідентифікація”, улюбленому переважно в множинному числі. В цій зв'язі французький дослідник Ж. Ле Рідер зауважує: “В світі психоаналіза почуття

ідентичності окремого суб'єкта представляється як неперервна, непередбачувана гра, в якій стикаються усвідомлена ідентичність і ідентичність несвідомого, спроектована в майбутнє ідентичність і та, що питається про спогади; к цьому додаються належність до сімейної, колективної і національної ідентичності, а також ідентичність, яка виникає в результаті відмови від такої належності і “нормальності” взагалі; плюс ідентичність, формуюча на основі життєвих характеристик (пол, раса, вік і т.д.) і ідентичність, виникаюча з схильності до заперечення і подолання цих меж” [6, с.59 – 60].

В свою чергу, Е. Мах в «Аналізі відчуттів» (1885) представив Я і світ всього лише як “комплекси відчуттів”, доступні аналізу як елементарні біофізичні процеси. Представлення про нестабільність, змінюваність суб'єкта і світу знашло своє вираження в знаменитій формулі Е. Маха “обречене Я” (*das unrettbare Ich*), тут же підхваченої видним представителем “Молодої Венії” Г. Баром: “Я обречено. Воно – лише ім'я. Воно – лише ілюзія. Немає нічого, крім поєднань запахів, звуків, теплоти, стиснення, простору, часу; ці поєднання породжують настроєння, почуття і волю. Все є вічне змінюване. <...> Світ перебуває в неперервному становленні, і в цьому неперервному становленні він постійно самоуничтожується. <...> Весь внутрішній і зовнішній світ, моє Я і чуже – це лише коливаючася в'язка маса, яка то стає щільнішою, то ось-ось розлетиться. Я – лише ім'я елементів, які в ньому об'єднуються. Я обречено” [2, с.147 – 148]. Розчинення суб'єкта в відчуттях, миттєвих враженнях, його нестабільність сприймається двома: як протестувальна можливість кожен день бути іншим і як загроза втрати ідентичності, знищення суб'єкта. В певному сенсі, культура венського модерна зніжиться на парадокс: з однієї сторони, утверджується індивідуалізм як неперемінне умово творчості, так званого “культ Я” або, говорячи словами К. Э. Шорке, “психологічний чоловік” [1, с.30], а з іншої – “діонісійське” розчинення суб'єкта в загальному життєвому потоці, усунування меж Я. “В цій зв'язі, – пише Ж. Ле Рідер, – венський рубіж століть був зачарований трьома фігурами – мистиком, Нарциссом і гением. Це були три спроби возвести ідентичність на руїнах суб'єкта” [6, с.61].

В літературі венського модерна тема мистического подолання меж емпіричного Я актуалізується в невеличкій новелі Г. фон Гофманстала “Письмо” (1902). Головний герой новели – лорд Чендос – залишив світ і уединено живе в своєму імені, созерцаючи прості речі. Вспомінаючи свою